

НЕКОЛИКО НОТАРА НА ЛАСТОВУ, ПОРЕКЛОМ ИЗ ЗЕТЕ СРЕДЊЕГА ВЕКА.

Милан Шуфлај, у својој духовитој, научно јако фундираној књизи „*Srbi i Arbanasi*”¹, износи случај како монаси Комнен и Прокло, у јанинској хроници, под год. 1400 бележе догађај „нападне на њега (т. ј. на Згура који је заузео Арту) Серб-албанито-булгаро-влах Вонко”². По тој се ознаци за националну припадност Вонкову види да се у српској држави средњег века, ради вековне симбиозе четири етничких елемената, у извесним случајевима није могло више тачно знати да ли је извесна личност чисти Србин, или Албанац, или Бугарин, или Цинцарин, па су спомени монаси дошли на заиста оригинално решење проблема и Вонка назвали Србо-албано-бугаро-влахом. И ми долазимо у сличну неприлику. У Дубровнику, у Државној архиви, чува се извештај број докумената, писаних руком људи који су пореклом из Србије средњег века, али се ничим неби могло утврдити јесу ли то Срби, или Албанци. У погледу политичке припадности, они су дабоме Срби, јер су рођени на територији средњевијековне Србије, у погледу националне припадности ради се, можда, о Албанцима, пошто су сва та лица католички свештеници. Међутим, није ни мало сигурно да су то заиста Албанци, него су поједини од њих могли бити и католички Срби барске надбискупије. Код тројице од њих види се да врло добро знају српскохрватски, много боље него латински. Сем тога баш у овом раздобљу налазимо једног бискупа у Сардима (*episcopus Sardanensis*. Град је лежао близу Скадра) именом **Црномир** који се год. 1281 одриче своје бискупије и моли папу да му дозволи да се повуче у манастир,³ а који по имену сигурно није Албанац. На очиглед таквих факата велико је питање да ли се ради о Србима, или о Албанцима. Пошто у том погледу нисмо сасвим сигурни, ми ћемо их по узору старих хроничара из Јанине називати Србо-албанцима.

Српски етнички елемент населио је у средњем веку знатне области данашње Северне Албаније. „Словенска продорна зона према Јадранском мору текла је на сјеверу преко Скадра уз Дрим и Бојану све до покрајине Виље Поље, данас Велипој код Медуге. Подручје између Улћиња, Дубровника и Призрена, од мора уз Дрим до албанског горског склопа Проклетија и до хидрографског љумског лијевка, творило је у средњем вијеку јак и занимљив појас етничке симбиозе, у којем се је пастирски арбанаски и румуњски елемент стапао с пољоделским словенским живљем”.⁴ Да је та област политички припадала Србији и да је претстављала једну од најважнијих области Србије, о томе није потребно даље губити речи.

¹ Beograd, 1925, izd. Seminara za arbansku filologiju (=Библ. архива за арбан. старину, језик етнол., књ. I).

² I. с. стр. 69.

³ Пуномоћ за његовог посланика папи в. код Г. Чремошник, Канцелариски и нотарски списи 1278—1301. Извори из ист. Јужних Словена, изд. Срп. кр. ак., Београд, 1932, стр. 50 бр. 90.

⁴ М. Шуфлај, I, с. стр. 74 и 75.

Колико јака је била та област у културном погледу, најбоље се види по томе што је она давала мноштво католичког свештенства у Дубровник. То изгледа на први поглед парадоксно, али је већ Јиречек установио да је пред крај средњег века „боравило у Дубровнику много Албанаца, трговаца и занатлија, особито пак монаха и свештеника са планина Северне Албаније, у доба када су, ради цватуће трговине и бродарства, свештеничке студије за саме Дубровчане имале мало привлачиве снаге”.¹ Из Дубровника, неколико таквих свештеника залутало је на острво Ластово које је стајало као аутономна општина под дубровачком врховном влашћу. Ови србоалбански свештеници обављали су на Ластову службу жупника-пароха, али, пошто је мала општина била материјално преслаба да држи и плаћа и једног световног, школованог нотара, то су ластовски жупници морали, сем духовне пастве, водити и нотарске послове.² Тај их посао није много замарао. Годишње су морали саставити највише до 20 нотарских докумената, некада месецима немају прилике да прихвате за перо.³ Ипак, понешто су писали, а понешто од тога писаног сачувало се у Државној архиви у Дубровнику, те је науци, на тај начин, дата могућност да упозна поближе србо-албански интелектуални елеменат, што за културну историју Србије у средњем веку претставља не малу добит. За Јужну Србију од нарочитога је интереса последњи од ових жупника-нотара, Ђорђе из Св. Спаса, јер је такорећи наш земљак, Јужносрбијанац по томе што је Св. Спас спадао под Призренску бискупију.

Први од њих је поп Андрија. Управо, за њега нигде се не каже да је Србо-албанац, али, када његово писмо упоредимо са писмом његовог земљака и имењака Андрије из Дривоста, једва може бити сумње о томе да су обојица произашли из исте школе и из истог завичаја. Писмо им је тако фрапантно слично да К. Јиречек није опазио да се ради о две личности.⁴ Поп Андрија пише своју прву листину на Ластову месеца фебруара 1317,⁵ али није искључено да је у то време био у служби жупника-нотара већ коју годину, јер из времена од 1314 — 1317 није сачуван уопште никакав докуменат из ластовског нотаријата по коме би могли установити тачну годину његовог доласка. Исто то се дешава обзиром на свршетак његовог службовања. Задњи је његов докуменат од 23 маја 1322,⁶ али први докуменат од његовог наследника, дубровачког свештеника Вида Симоновића, тек од 6 септембра 1324,⁷ па се не може установити ко је био на томе положају између маја 1322 и септембра 1324.

Стручни рад дум Андрије, о коме та четири сачувана документа омогућују сасвим јасан суд, показује га као човека по своме образовању веома заосталог и веома несавршеног. У његово време, нотари из Италије са стручном школском наобразбом пишу већ документе којима се са правне и формалне стране не може апсолутно ништа приговорити (наша издања, на пр. Смичикласов Дипломатички зборник краљевине Хрватске, Далмације и Славоније, пружају у том погледу такво обиље примера, да је сувишно наводити какав специјалан случај). Под упливом ових школова-

¹ K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens. Denkschr. d. Akad. d. Wiss. in Wien, Bd. XLVIII (1901) стр. 44. Још опширније о томе М. Шуфлај, Städte und Burgen Albaniens. . . Denkschr. d. Wien. Akad. Bd. LXIII (1924).

² ср. K. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. Arch. f. slaw. Phil. Bd. XXV.

³ о томе расправљам опширније у раду „Нотаријат Ластова у средњем веку” у Југ. ист. часопису књ. IV.

⁴ Опширније о томе в. у моме споменутом раду „Нотаријат Ластова”.

⁵ Изд. у Споменику Српске краљ. академије. . . бр. 3.

⁶ исто тамо бр. 5.

⁷ исто тамо бр. 6.

них странаца, и наши рођени далматински свештеници-нотари, као што на пр. поп Иван Проданчић (1284 — 1293)¹ и његов наследник каноник Андрија Бенеша (1293 — 1324)² у Дубровнику, или њихов савременик Миха Гиге (1257 — 1279) у Котору³ показују далеко бољу стручну спрему и извежба-ност од својих сталешких колега пре 40 — 50 година. Наш поп Андрија са Ластова, међутим, поседује у нотарској струци сасвим недовољну спрему, тако да би сваки стручни нотар порицао правољаност његових листина. У датуму, индикцију у прво време уопште не наводи, тек у задњем доку-менту од 23 маја 1322 је употребљава, „actum” формула, битни саставни део нотарског инструмента, исто тако му је непозната, а остале формуле су му примитивне, без праве нотарске углаћености. Нај-више пада у очи његов потпис. Док остали нотари свој потпис снабде-вају интервенцијом странака (*rogatus scribere*), присуством правноме акту (*his omnibus interfui*), роборацијом (*hoc instrumentum scripsi et roboravi*) и оверовљењем са нотарским знаком (*et signo meo solito signavi*), дотле поп Андрија потписује све своје листине најпростијим „*Ego presbiter Andrea, notarius Laguste, hoc scripsi*”. На такав су се начин потписивали нотари у Европи 150 — 200 година раније и справом истиче Шуфлај „листина ових вароши (т. ј. дукљанско-албанских) није заправо никада постала нотарским инструментом као у Далмацији”.⁴ Код попа Андрије листина хоће да буде инструменат, али она носи још толико остатака старе notiције, да прет-ставља у своме карактеру занимљив прелаз из notiције у инструменат. А то у првој четврти XIV века, када је нотаријат на западу већ на својој пу-ној висини. Нешто слично опажамо и код Андријиног писма, о чему ће бити доцније реч.

Други Србо-албанац у ластовској служби појављује се осам годи-на касније. То је *presbiter Andreas de Drivasto*⁵, *cappellanus et iuratus no-tarius comunis Laguste*, који врши ову службу од 1330 — 1336. Пореклом из стародревног Дривоста, у коме се мешају романски и српски етнички еле-менти,⁶ он је дошао преко Дубровника на Ластово где је службовао шест година. Из тих шест година његове службе сачувано је у свему 12 доку-мената.⁷ Андрија Дривошћанин претставља понешто образованији и до-теранији примерак, али истог типа коме припада његов старији имењак. Дривошћанин зна да треба инструменат снабдети са индикцијом и никада је не испушта, исто тако *actum* — формула не фали ни у једном документу, а и потпис му је састављен по свима правилима нотарских прописа. По то-ме би изгледало да је заправо стручно на висини. Кад тамо, чим се мало поближе посматра продукте његовог нотарског рада, опажају се велике празнине у његовом знању. Он индикцију, додуше, редовито употребљава али само у првим годинама правилно. Но, ни та правилност није његова заслуга, него заслуга његовог темељито образованог претходника Дубров-чанина дум Вида Симоновића, од кога ју је Андрија преузео. Већ после две године, Андрија изгуби рачун и, место прве, ставља четврту индикцију.

¹ О њему ср. Г. Чремошник, Дубровачки нотар презбитер Јоханес. Глас Срп. краљ. акад., књ. 171 с. 89 сл.

² Ср. имбревијатуре његових листина код Г. Чремошник, Канцеларски и но-тарски списи, стр. 171 сл.

³ Ср. његове листине код Смичикласа, Дипломат. Зборник, књ. V с. 77 и осо-бито књ. V с. 459.

⁴ М. Шуфлај, I. с. стр. 16

⁵ У осам докумената он се потписује са „*presbiter Andreas*”, али у листини код Смичикласа књ. X с. 179 са пуним именом.

⁶ Шуфлај, I. с. стр. 11.

⁷ Смичиклас, књ. IX стр. 510 и 577, књ. X стр. 6, 30 и 179, и Споменик бр. 38 — 40 и 42 — 45.

Касније направи још један корак даље и присвоји још пету индикцију, те су му сви документи од 1332 — 1336 или „indictione quarta”, или „indictione quinta”, док уистину за год. 1332 вреди индикција XV, за 1333 индикција I, за 1334 индикција II итд. Исто тако, actum — формулу садржи сваки његов докуменат, али сваки у куриозном и немогућем облику „Actum Laguste presentibus testes (!) X, Y, Z, testibus ad hec vocatis et rogatis”. Коначно, код неких других формула он очито показује да уопште не разуме њихов смисао и њихову сврху. Формулу „habere licere” и признаницу продавца на примљени новац у прво време он још сасвим правилно одваја, али касније их поче бркати и на крају од обеју формула постаде мешовита бесмислица „tantum dictus X (= продавац) confesa (!) et manifesta quia habuitem (!) et recepisem (!) dictos denarios a predicto Y (= купац), promite (!) per se et suos heredes habere in perpetuum”, те се не зна, обећаје ли продавац да ће до века поштовати продају, што би требало по смислу купопродајног уговора, или ће продавац до века задржати продати објекат, као што уистину произлази из текста Андријине листине. На тај начин, оба Андрије показују крупних недостатака у погледу њиховог стручног образовања и у томе они врло осетљиво заостају чак за свештеницима-нотарима из далматинских градова, камо ли за школованим световњацима нотарима. Разстојање далматинских и србо-албанских свештеника, мерено мерилом њихове образованости, износи најмање 100 — 150 година. За толики временски размак стоје Србо-албанци за Далматинцима.

Обзиром на језик обојица показују исте карактерне особине. Обојица пишу латински, али врло лоше. За једну сенку лошији је Андрија старији од Андрије Дривошћанина. Андрија старији некад из латинског изненада пада у стародалматински романски дијалекат, какав се је у оно доба говорио у градовима Далмације и српског Приморја. Тако, на пр., у купопродајном уговору од 23 маја из латинског „de mea bona voluntate et de bona siencia (!) vendo una (!) tera (!)” прелази у романски „la qual tera fu data a Milos per la sua parti per lu patrimoniū”, али одмах после тога опет продужује латински — наравно, уколико се његов језик, пун погрешака у правопису, у граматичи и синтакси уопште може назвати латинским. Нешто бољи је Дривошћанин, бар по томе што остаје увек у латинском језику, ма да и његов латински језик врви сличним погрешкама. Обојица имају заједничку симпатичну црту што српскохрватска лична имена не одевају у латинско рухо. Обојица пишу, на пр. Milos, Dragomil, Pribos итд., док други нотари таква имена пишу Milossius, Dragomillus, Pribossius и сл. То иде код наших Андрија тако далеко да и славизирана романска имена задржавају у словенском облику и пишу Marin место Marinus, Scholar место Scholaris, capelar место capellarius и т. д. Друга занимљива појава код обојице постоји у начину како су решили питање српскохрватског гласа „ћ”. Романски нотари тај глас стално пишу са „ch” (на пр. Stoianich), оба Андрије га пишу са обичним „с” (Draganic, Bogdanic и т. д.). Исту ортографију опажамо код њиховог савременика, дубровачког нотара Андрије Бенеше који је сигурно наше крви, али би било немогуће рећи да ли је њима Бенеша узор, или се, можда, сва тројица равнају према правопису у ћирилици у којој глас има само један знак. Да им ћирилица и српскохрватски језик није непознат, то се може тврдити као сигурно већ по томе што служе као душобрижници међу Србохрватима. Уосталом, Андрија старији показује то и у својој синтакси, када каже: Ego Radoscla de sua bona voluntate dono una terra” (листина од фебр. 1317). То је могао написати само неко коме је у крви српскохрватски израз „од своје добре воље дајем”. Ни Латинац, ни какав други Роман у таквом случају не би био погрешно.

Обзиром на писмо обојице треба, пре свега, напоменути да пишу тако сличним писмом, да их се једва може разликовати. Та сличност писма, у вези са истим именом, завела је К. Јиречека да је мислио да се ра-

ди само о једном лицу, а не о два. Уистину имамо пред собом два свештеника — нотара са доста јасним разликама, ако се њихов рад потање аналише. ¹⁾ Анализа писма обојице даје апсолутно исту слику, као што и анализа њиховог језика и стручно-нотарског знања. За једну малу нијансу Андрија Дривошћанин је напреднији од свога старијег имењака. Обојица пишу писмом које је у суштини каролиншка минускула. То писмо употребљавају они у двадесетим и тридесетим годинама XIV века, т.ј. у доба када је западна Европа у развоју писма давно напустила каролиншку и прешла на готичку минискулу, па са ове зашла дубоко већ у готичку курзиву. Савременици обају Андрија у Западној Европи пишу већ сасвим разрађеном, течном готичком курсивом, а Андрије стоје још на пољу каролиншке минускуле. Обојица су заостали за Европом за два развојна стадија, а временски бар за 100—150 година, дакле, по писму исто толико колико по стручној вештини у нотарском послу.

Код тога, просто изгледа невероватно како се прастаринско у писму Андрије старијег меша са најмодернијим. Андрија понекад за слова „m” и „n” употребљава слово које налачи на немарно повучену бројку 3 (от прилике „3”). Тај облик слова потиче старином из лангобардског писма VIII и IX века и прелази у беневентану, али заједно шњоме и он ишчезава из писма. Треба држати на уму да се је беневентана већ током XII века писала ретко, у XIII в. поготово већ сасвим изнимно.²⁾ Професор В. Новак, у опреци са Траубејом и Левом, правилно тумачи овај необичан облик слова да се не ради о каприциозном потезу црте за скраћивање над испуштеним „m” и „n”, него о самоме слову „m”, писаноме у курзивном облику.³⁾ Овај беневентански облик слова који је другде већ давно пао у заборав употребљава наш Андрија старији још године 1322, и то доста често! Тешко би било замислити у писму старинскији петрефакт од овог Андријиног слова. Види се да је Андријин наставник писања, пре Бог зна колико деценија, још знао елементе беневентане и, ма да је подучавао минускулу, да је оставио своје ћаку овај старински знак у аманет.

Са друге стране, колико је овај облик слова „m” и „n” старински, толико је модеран и хипермодеран Андријин облик слова „r”. Обично, Андрија пише то слово у познатом облику „r”, али врло често употребљава облик који личи на бројку 2 („2”). Тај облик слова „r” постао је у готичкој минускули, и то у вези са лигатуром „CR”. Касније, тај се облик слова „r” појављује и изван те лигатуре, када стоји као одвојено слово, али Бретхолц каже за тај облик „diese Form selbständig, ohne Anlehnung an einen runden Buchstaben, nach a, e, u u. a. angewandt, findet sich erst im 15 Jahrhundert”.⁴⁾ Ако би се смели поуздати у ово тврђење Бретхолца, онда би наш Андрија претекао западњаке у Европи за пуних 100 година, јер он употребљава то слово већ почетком XIV века сасвим слободно, без везивања са каквим претходним луком, и на почетку речи, и после слова „a” итд. На тај начин, код Андрије испреплиће се у писму прастаринско са хипермодерним, као кад би — ако смемо употребити драстично упоређење — човек у шумадинском народном оделу метнуо цилиндар на главу.

¹ Потање о томе ср. у споменутом раду „Нотаријат Ластова”.

² о задњим траговима беневентане у Дубровнику крајем XIII века ср. Г. Чремошник, Дубровачки „Liber stationum et territoriorum comunis”. Гласник земаљ. музеја, књ. XLVI (1934) стр. 46.

³ Viktor Novak, Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Zagreb, 1920, стр. 39.

⁴ B. Bretholz, Lateinische Paläographie (= A. Meister, Grundriß d. Geschichtswiss., Reihe I Abt. 1). 3 Aufl., Leipzig—Berlin, 1926, стр. 97. Рад W. Meyera, Die Buchstabenverbindungen der sogenannten gothischen Schrift, на које се Бретхолц ослања, није ми на жалост приступачан.

Андрија Дривошћанин у своме писму нема ни споменутих прастарих елемената, исто тако ни трагова модерног развоја. Он пише једнакомернију минускулу врло неспретног дуктуса и грубих слова. У неким листинама слова су одељена једно од другог, у другим листинама приближава се курзиви у толико што су слова прислоњена једно уз друго, тако да на први поглед стварају утисак неке курзиве или полукурзиве. Али, ако се загледа ближе, види се да о курзиви нема ни говора. Нити се облик слова прилагођује курзиви, нити поједина слова стоје у међусобној органској повезаности каква је за курзиву типична.

Сваког истраживача ће у првом реду, пошто установи ову вековну заосталост те двојице Србо-албанаца, занимати и привлачити питање: Одакле овој двојици та груба, неокретна минускула? Зашто ови Србо-албанци пишу таквим писмом, док је суседна Далмација, а поготово суседна Италија давно прешла на друге врсте писма? Били би у искушењу да кушамо решити ову загонетку најприроднијим везивањем овога њиховог писма са сличним писмима на другим странама. Сваки уџбеник палеографије подвлачи да је минускула у Немачкој још у XII веку просечно много грубља и много мање естетског изгледа, него минускула Француске или Италије, а успоставити мост у том погледу између Немачке и српске Албаније не би било ни најмање тешко. Познато је да је у првој половини XIII века бискуп Ниносављево Босне немачки доминиканац Јоханес фон Вилдесхаузен, пореклом из Јужне Немачке.¹ Капелан немачког кнеза рударџа Фрајбергера у Брскову, год 1282,, зове се Конрад, по имену сигурно Немац², исто тако фратар Armanus Teutonicus de ordine predicatorum који је год. 1280 сведок тестаментa неког рудара— Саса Клојбла у Брскову³, завештање Клојблoво у корист дома Св. Марије у Акону диже у Дубровнику „frater Johannes de Valore”, са својим рођеним именом сигурно фратар Јоханес Крафт или фон Крафт.⁴ Као што се из предњег види, немачких свештеника било је на Балкану, и то у непосредној близини нашег србо-албанског територија, на претек запослено у вршењу духовне пастве, па не би било никакво чудо да их је било и у оближњим српско-албанским областима, где је живео католички живаљ. Тиме би се груба каролиншка минускула наше двојице Андрија тумачила као сасвим природна последица ових немачких свештеника који развијају своју мисионарску делатност на Балкану. Са теоретског гледишта, то би било врло лако могуће и није искључено да би таква узрочна веза заиста одговарала стварности, наиме, да су наши Андрије добили своје образовање од таквих свештеника, по пореклу Немаца, од којих би били научили груби тип каролиншке минускуле, каквим се они служе целог свог живота. Све то изгледа на први поглед врло лепо и теоретски врло лако могуће, али, када проматрамо поједине рукописе у суседној Италији, све такве на очи лако могуће комбинације постају врло несигурне. Године 1230, бивши папски булатор (канцеларијски чиновник) Гвидо пише писмом које није идентично са писмом наших Андрија, али им је по карактеру слова врло близу, а за које издавач изричито каже „notanda est litterarum forma archaica saeculo XII potius conveniens”.⁵ Даље, године 1275, међу колекторима папских пристојбина у Фиренци јавља се колектор Bellondus који, усред нормалних рукописа XIII века, уноси у записник своју белешку рукописом за који би вредиле исте речи, као што за Гвидов рукопис из 1230 год.⁶ Коначно, исто

¹ Вл. Ђоровић, Историја Југославије, стр. 113.

² Г. Чремошник, Канцел. и нот. списи, бр. 259 стр. 92.

³ исто тамо, бр. 37 стр. 36.

⁴ исто тамо.

⁵ *Exempla scripturarum edita consilio et opera procuratorum Bibliothecae et Tabularii Vaticani. Fasc. II: B. Katterbach et C. Silva—Tarouca, Epistolae et instrumenta saeculi XIII. Romae, 1930, стр. 15 и таб. XV.*

⁶ исто тамо, таб. XXIX.

вреди за рукопис папског колектора Рустиција у Тусцији из год. 1278¹ исто и за рукопис папског колектора Ehnauela из Тасињана, бискупије града Луке у Тусцији, из год 1279.² А када видимо да у напредној Италији, међу савршено извежбаним рукописима XIII века, и усред њих на истој страни, налазимо рукописе несумњиво талијанских свештеника који, ма колико се индивидуално разликовали од рукописа наших Андрија, ипак шњима имају ту заједничку карактерну особину да по своме дуктусу и стилу не спадају у XIII, него у XII век, онда све на очи лепе комбинације са теоретски лако могућим упливом немачких свештеника на ове наше Србо-албанце падају у воду. Како лако је могуће да се у рукопису наших Андрија одразује уплив много ближих свештеничких кругова из Италије, који су по карактеру свога писма далеко заостали за својим савременицима! Наведени случајеви речито сведоче о томе да таква заосталост и у напредној Италији није била ништа необично. Ради тога ћемо све покушајс тумачења ове заосталости наших Србо-албанаца боље оставити на страни. Ако би имали из сваког од тих српско-албанских градова сачувано по неколико рукописа и из XIII, и из почетка XIV века, вероватно би се могло установити обзиром на културне упливе штогод позитивније. Али, са два рукописа, а из 5—6 градова тога територија, сваки такав пскушај мора остати на врло славим ногама. Једино једно се назире јасно: Чим обојица показују исте недостатке, исту неизвежбаност у раду и исту вековну заосталост обзиром на вођење пера, онда то не може бити знак и доказ културне напредности, него културне заосталости провинције из које они произлазе. И, ако ништа друго, и та сама констатација претставља једну позитивну чињеницу.

После ових Србо-албанаца на Ластово долазе као жупници-нотари најпре Дубровчанин каноник Андрија Шкрињић и, после њега, неки Немац Петар, син Николе (Petrus, filius quondam Nicolai Theotonicus)³, који већ по својој углатој готичкој минускули, каква се никада није удомила у нашим крајевима, јасно доказује из какве он школе долази. Тек после ове двојице, на Ластову се поново појављују србо-албански свештеници, тројица, брзо један за другим. Први је неки Ђорђе, син Андријин (Georgius, filius Andree de Albania), познат из двеју листина из год. 1347 и 1348⁴, који је, вероватно, постао жртвом куге која је харала год. 1348 по нашем Приморју, други је Ђорђе Скадранин (Georgius de Scutaro), познат само по једној листини из год. 1350⁵, а трећи, Ђорђе из Св. Спаса (Georgius, filius quondam Georgii Clementis de Spasso) који обавља службу жупника-нотара на Ластову од 1354 до 1360 г. Од руке овог потоњег сачувано је, што оригинала, што дупликата на основи оригинала ранијих нотара, у свему 16 листина.⁶

Анализа рада ове тројице Ђорђа — не сме се пустити из вида да они служе на Ластову само 10—20 година после напред споменуте двојице Андрија! — даје потпуно противну слику од анализе рада обојице Андрија. Док су Андрије по своме раду и писму заостали за Европом више од једног века, дотле ова тројица иду упоредо са осталом Европом, бар што се писма тиче. Сва тројица пишу готичком курзивом, један вештије, други мало неспретније, али код све тројице писмо је савремено европско. Према томе, српска Зета је у погледу развоја писма прескочила једну развојну фазу, наиме фазу готичке минускуле. У Европи је трајало доста

¹ исто тамо, таб. XXX.

² исто тамо, таб. XXXI.

³ Потање о њима в. споменути рад о Нотаријату Ластова!

⁴ Смичиклас, I. с. књ. XI стр. 419 и Споменик бр. 64.

⁵ Споменик, бр. 67.

⁶ Смичиклас, I. с. књ. XII стр. 214 и Споменик бр. 68 и 70—83.

дуго, док су писари, који су са каролиншке прешли на кићенију готичку минускулу, ову напустили у свакидашњој употреби и прешли на бржу готичку курзиву. Дуго времена, писарски центри у Европи употребљавају и за свечаније прилике, и за брзопис само минускулу. Тога развојног стадија у Зети уопште нема. Као што се из писма Андрија и Ђорђа види, Зета прелази са каролиншке минускуле непосредно на готичку курзиву. Минускула зетским Србо-албанцима није непозната, као што ћемо касније видети, али они је не употребљавају никада искључиво, него само у нарочитим приликама.

Најлепшу курзиву од ове тројице жупника-нотара пише први, Ђорђе Албанац. Његово је писмо необично естетског изгледа и једнакомерних, понешто облик потеза, чисто и брижљиво израђено. Ниједан од његових другова не израђује документе тако пажљиво, као што он. У сврху што лепшег писма он зацртава црте на пергамену, по којима тече писмо, што други нотари чине врло ретко. У појединим словима има још минускулних елемената, тако на пр. слово „а” пише увек у облику штампаног „а”, а исто тако слова s, t и r. Крај свега тога, његово писмо чини утисак савршене курзиве, тако добро он уме ове минускулне елементе да учлањује у склоп осталих чисто курзивних слсва. И по језику, Ђорђе Албанац је од свих својих земљака најдотеранији. Само ту и тамо по која ситница одаје да му тај језик није тако у танчине познат, као што на пр. његовом сталешком претходнику Виду Симонсвићу из Дубровника (ластовски нотар од 1324 — 1330), који пише управо узоран језик. Ђорђе Албанац пише, на пр., *possitus* место *positus*, *odie* место *hodie* и т. д., али то су ситнице. У главном, он пише доста правилан језик, много правилнији од старих Андрија, чак правилнији од својих савременика — Дубровчана.

Ђорђе Скадранин по свему много заостаје за пређашњим Ђорђем Албанцем. По писму, он чини природни прелаз од писма Андрија на писмо Ђорђа Албанца и Ђорђа Спасовљанина, и што се минускулних елемената, и што се спољашњег изгледа тиче. По своме изгледу, његово писмо потсећа још на каролиншку минускулу Андрија, слова су још често одељена једно од другог, али, ако га хоћемо дефинисати једним терминем, онда не може да дође у обзир други него термин готичка курзива или полукурзива. У погледу његовог језиковног образовања не може се много казати. Једина од њега сачувана листина је на староме приморско-романском језику, какав се је говорио међу савременим грађанима Скадра, пун појединих облика и наставака који га приближавају више дијалектима Јужне него Северне Италије. Међутим, нема сумње да је знао и писао и на латинском језику, као што то имамо доказано за његовог претходника Петра, сина Николе Теутонца, од кога има сачуваних и талијанских и латинских докумената, деск је од Ђорђа Скадранина сачуван само овај документ на старороманском.

Но, од ове тројице најзанимљивији за нас је Ђорђе Спасовљанин, и по томе што га се у неку руку може назвати Јужносрбијанцем, јер је пореклом из призренске бискупије, још више по томе што потече из саме унутрашњости средњовековне Србије. Природно је да ће сваки историчар са необичним интересовањем посматрати степен образованости и културни ниво овог српског поданика, чије родно место лежи удаљено од Приморја пуних 80 км. ваздушне линије. То би била у нормалним теренским приликама удаљеност од два дана, а путем кроз вијугаву, непроходну клисуру Дрима та се удаљеност удвостручује, тако да једног рођеног Спасовљанина не можемо убрајати међу приморски, под непосредним упливом романске културе стојећи етнички елеменат, него га морамо узети као претставника интелектуалног слоја становништва из унутрашњости Србије. А за културну историју Србије није од малог интереса проматрати књижевни рад једног српског поданика-интелектуалца који је стекао своје образовање у Србији Душановог времена.

Порекло Ђорђино познато је из његових листина, јер се у неколико од њих (али не у свима!) потписује са пуним именом *Georgius, filius quondam Georgii Clementis de Spasso*. Да се ради о Св. Спасу на путу из Призрена за Скадар, важној раскрсници друмова и знаменитој царинарници Србије XIV века¹, о томе није потребно губити речи, јер сва остала места тога имена леже тако удаљено, да не могу доћи у обзир као његово родно место. По имену судећи, Ђорђе би могао бити Албанац из племена Климентија. То би било чак сигурно, ако би се са поузданошћу могли ослонити на Њиречеково тврђење да је код албанских имена средњег века прво име крштено, а друго гентилно². Међутим, у томе ипак нисмо сасвим сигурни. У дубровачкој пракси—а Ластово спада под Дубровник—врло често налазимо обичај да се у имену извесне личности наводи најпре крштено, иза тога крштено име оца, а као задње крштено име деда. Тако се споменути претходник Ђорђин Видо Симоновић официјелно потписује као *Vitus Symonis Pasce de Ragusio*, на сличан начин дубровачки нотари означају неког трговца као *Triphon filius quondam Georgii comitis Triphonis* и т. д. Према томе врло честом дубровачком обичају код нашег *Georgius, fil. Georgii Clementis* може Климент да буде дед Ђорђин, а не гентилно име, те ће боље бити да од тога имена не изводимо каквих пренаглих закључака. Уосталом, био он Албанац, или Србин или Роман, српскохрватски зна и он врло добро, као што ће се касније видети.

Свакако најслабија страна Ђорђиног образовања лежи у његовом знању језика. Он управо суверено омаловажава сва правила правописа и граматике и пише латински језик који је само његов и ничији више. Место појединачних примера погрешака навешћемо један кратки пасус из једног његовог тестаментa и један пасус из неке пресуде. У тестаменту Семка Грдомилића од 7 нов. 1356 овај одређује: „*Item domus superius et alius inferioris debeant abere ambobe fratres, non plus unus ad alteri, cum omnibus suis pertinens*”³, а у некој парници од 18 дец. 1356 један сведок исказује пред судом: „*Nos testes signati sumus, quando dictus Goianus a dicte Cranie donavit et confirmavit quartam partem de omnia mobilia et stabilia et medietas domi et medium de omnibus masariis et medietas de ortibus inferioribus et superioribus, que fuerunt olim Budeni Vidosceuch, a Cranie, filie Stephoich, ut abeat et possideat in iure in perpetuum*.”⁴ Ова два примера ће бити довољан доказ његовог знања из ортографије, граматике и синтаксе латинског језика. Ипак, крај свих погрешака, језик му је јасан и разумљив, док се често код писаца са правилнијим језиком може наћи много неразумљивији стил. Горе наведени израз „*non plus unus ad alteri*” јаче потсећа на српскохрватски, него на латински начин изражавања, исто тако, када у истом тестаменту тестатор каже „*terra, quam donavi supradicto fratri suo* (додуше, нотар уистину пише „*tera quod donavi a supradicto fratri suo*) и Ђорђе прави ону исту темељну погрешку обзиром на посвојну заменицу, какву смо споменули већ горе код Андрије, па се види да и Ђорђе мисли на српскохрватском, а пише на латинском, тако да је његово добро познавање српскохрватског језика ван сумње.

Сасвим друкчију слику показује Ђорђино стручно - нотарско знање. Док су Андрије у том погледу толико заостали за савременом Европом, дотле је Ђорђе Спасовљанин на висини знања. Он познаје врло добро све саставне елементе који су потребни да један докуменат буде за-

¹ ср. К. Jireček, *Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien während des Mittelalters*. Prag, 1879 стр. 67 и К. Н. Костић, *Трговински центри и друмови по српској земљи*. . . Београд, 1899, стр.234.

² К. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, стр. 42.

³ Споменик Срп. кр. акад. бр. 77

⁴ исто тамо, бр. 78.

иста правоваљани, законити докуменат. Док Андрија Дривошћанин нема појма о томе што је индикција, и четири године остаје при својој „indictio quarta” или „quinta”, дотле Спасовљанин не само што зна шта је индикција, него он зна и то да има индикција више врста. У двама документима он употребљава римску индикцију која почиње са 1 јануаром,¹ али већим делом он се служи индикцијом која почиње са септембром. Нема, на жалост, ниједне Андријине листине са датумом између 1 и 24 септембра (није ни чудо, јер онда свет не закључује правне послове, него бере своје винограде!), по којој би могли установити да ли се он служи византиском индикцијом која почиње 1 септембра, или се он служи Бедином индикцијом која почиње 24 септембра, а која је била међу католичким свештенством у средњем веку исто тако обљубљена, као што и римска². У првом случају, ако би он употребљавао византиску индикцију, био би то један занимљиви случај уплива српског узуса (у Србији влада, наравно, искључиво византиска индикција³) на једног католичког свештеника који је переклом из Србије, у другом случају, Бедина би индикција била један занимљиви доказ да српско-албанско католичко свештенство још средином XIV века неће да пригрли полузваничну римску индикцију, што је клер суседне Далмације учинио већ одавно.⁴ Као што рекосмо, несташница докумената онемогућује тачну констатацију у том погледу. Међутим, како год таква констатација испала, било у прилог Бедине, било у прилог византиске индикције, у сваком случају сна испада у прилог Ђорђиног солидног стручног знања. Без сумње значи врло много што један поп из забаченог Св. Спаса код Призрена темељито уме да се снађе у овим ситуацијама и што показује тако солидно познавање своје струке.

Једина негативна страна његовог стручног рада, која међутим не стоји у вези са његовим знањем, него у вези са његовим карактером, постоји у његовој несталожености. Сви други нотари пишу своје документе у сталоженој, увек једнакој форми, са увек истим фразама и формулама. Један од других разликују се, наравно, у ситуацијама, али један те исти нотар пише своје листине увек једним те истим начином и једним те истим сталним формулама. Сушта противност такве сталожености је наш нотар Ђорђе Спасовљанин. Из његових докумената избија чита несталност и несталоженост правог немирног Динарца. Ђорђе је у сталној грозничавој потрази за нечим новим и нечим бољим, а уистину с тиме долази све на горе коначне резултате и ефекте. Сваки час мења основни облик документа, сваки час и формуле и фразе, на којима нотарска вештина средњег века није била сиромашна. Час саставља купопродајни уговор у облику праве продаје објекта за одређену цену, час претвара он такав купопродајни уговор у међусобно поклањање објекта са стране продавца и цене са стране купца. Час почиње документе са призивањем Бога (инвокацијом), час то испушта (други нотари је или консеквентно употребљавају, или консеквентно испуштају), некад употребљава формуле јемства и вечитог поседовања, некад их изоставља, у једном документу самог себе назива „presbiter”, у другој „dompnus” — једном речју, тешко би било наћи два његова документа који би били конформни по своме саставу. Та његова немирна превртљивост и несталност донекле квари добар утисак, али она нипошто није одраз незнања. Напротив, његово стручно знање стоји на

¹ Смичиклас, I. с. књ. XII стр. 214 са датумом 6 децембра 1353, а правилном римском индикцијом VI, и Споменик, бр. 80 од 23 октобра 1357 и исто тако правилном римском индикцијом X.

² Ср. Fr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1897, с. 172

³ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*. Глас Српске краљ. акад., XXXII (1928) стр. 36.

⁴ M. Šufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte d. Wiener Akad. d. Wiss.*, Bd. 147 (1904) стр. 150.

куд и камо вишем степену, него ли знање његових претходника Андрија, и не заостаје за знањем извежбаних и школованих нотара из Италије.

Но, најсимпатичнија појава у његовом раду је његово писмо. Он пише течну и читку готичку курзиву која, додуше, за једну маленкост заостаје за естетским изгледом писма Ђорђа, сина Андрије Албанца, али, у главном, у његовом писму не може се наћи ни трага заосталости, као што је показује старија генерација србо-албанских свештеника. Ако Ђорђино писмо упоредимо са писмом његовог савременика Дубровчанина Андрије Шкрињића (нотар на Ластову 1336—1343, али живи као каноник у Дубровнику све до год. 1373) онда се може констатовати да Призренац Ђорђе пише спретније од Дубровчанина Андрије, да му је рукопис много углађенији и течнији. Упоредимо ли га са рукописом савремених талијанских нотара, на пр. са рукописом Фрање из Арка у Сев. Италији који служи у Дубровнику као канцелар од 1342—1373,¹ или са рукописом Фрање из Пјаченце који службује у Дубровнику год. 1359 и 1360,² то ћемо видети да, апстрахујући индивидуалне разлике међу њима, Ђорђин рукопис не заостаје ни мало за рукописом ове двојице Италијана, који имају за собом високошколско образовање и који целог свог живота из дана у дан не раде ништа друго, него само пишу, док је Ђорђу писање ипак само нужгредно занимање. Поготово добива он на вредности, ако његово писмо упоредимо са писмом других странаца. Када он долази на Ластово, службује тамо као кнез неки Јаков де Монте Алто, од кога су, сем бројних потписа на листама, сачуване и две његовом руком писане листине, на којима истиче своје образовање „*publicus imperiali auctoritate notarius*”. Тај кнез са нотарским образовањем има лошији рукопис од Ђорђиног, а исто вреди за друге кнезове, пореклом Италијане, који имају мање образованости, тако на пр. за Ђована Филака, Франческа из Фиренце и т. д. Са које год стране упоређивали Ђорђину вештину, он не заостаје за бољим савременицима са запада, а надмашује лошије савременике са западњачком наобразбом.

Обично, Ђорђе пише своје листине са великом журбом и баци садржај на пергамену у брзопотезној и брзоплетој курзиви. Али, некада приступи послу са намером да изради докуменат у лепој готичкој минускули и, онда, пажљиво уноси поједина врло једнакомерно и врло брижљиво повучена слова на пергамену. Међутим, тај досадни посао није за његову немирну нарав. Код таквог досадног рада он издржи само 2, највише 3 ретка, онда почињу потези да буду све бржи и ускоро, он се опет налази у својој журној, брзоплетој курзиви. На тај начин, од његове руке има листа, писаних у целини чистом курзивом, али нема ни једне која би била у целини писана чистом минускулом. Седам их је Ђорђе почео писати минускулом, свих седам је завршио курзивом. Као што се види, и начин писања показује исту несталоженост и превртљивост, какву Ђорђе показује у начину састављања докумената.

На основи анализе стручног рада ових свештеника из средњевековне Србије намеће се неколико врло значајних закључака. По њиховом се раду види да су они стекли своје образовање код куће, а не гдегод на страни. Ако би се били образовали у коме другом центру, на пр. у Котору или Дубровнику, они би такво своје страно образовање документовали у своме раду. Пошто по свему, и по писму и по стручном знању темељито отскачу од својих другова из Далмације, то једино преостаје могућност да су се образовали у самој Србији, и то можда у центру католичког елемента средњевековне Србије, код надбискупије у Бару, али исто тако вероват-

¹ Ср. Ј. Тадић, Писма и упутства дубровачке републике. Извори за историју Јужних Словена, изд. Срп. кр. акад., сер. I, књ. 1, Београд 1935 стр. XIX и таб I.

² исто тамо, стр. XXV и таб. II.

но јесте да су се образовали у седишту својих властитих бискупија, Андрија у Дривосту, један Ђорђе у Скадру, други у Призрену и т. д.

Када смо с тиме начисто, онда се може рећи да су у Србији од Уроша I до почетка владе Милутина — из тих су времена, наиме, обојица Андрија — културне и просветне прилике још на сразмерно ниском степену. Културни ниво ових Срба заостајао је за западњачким пуних 100 — 150 година. Те се прилике из темеља мењају пред крај Милутинове владе и у време Дечанског и Душана Силног. Под овим владарима, Србија у своме културном развоју чини брзе и велике кораке напред. Прескачући по целе развојне фазе кроз које је прелазио запад, она се диже на степен који је раван западњачком. Савременици Душана Силног пишу истим латинским писмом, каквим је писала тадашња Западна Европа, они показују исту стручну образованост, какву је могао дати савремени цивилизовани европски запад. А у томе рапидном напретку, у томе дизању опште културе не узимају учешћа само територије српског Приморја, које је непосредно изложене упливу западне културе, него и унутрашњост која не стоји под њезиним непосредним упливом.

Грегор Чremoшник

INHALTSÜBERSICHT

Einige serbische Staatsangehörige als Notare auf der Insel Lastovo (Lagusta) im Mittelalter.

Die kleine Insel Lastovo (ital. Lagosta, derzeit unter italienischer Oberhoheit) hielt im Mittelalter, wie sonst jede dalmatinische Gemeinde, einen Gemeindenotar, dessen Pflicht es war, die zwischen den Gemeindemitgliedern geschlossenen Rechtsgeschäfte in rechtlicher Form zu beurkunden. Weil die Gemeinde zu klein und zu arm war, um einen Fachmann mit in Italien absolviertem Hochschulstudium besolden zu können, mußten auf Lastovo dieses Amt das ganze Mittelalter hindurch die Ortspfarrer versehen, ein Zustand, der ehemals in ganz Dalmatien gang und gäbe war, der aber in reicheren Gemeinden schon um die Mitte des XIII Jahrhunderts dem weltlichen Notariate wich. Unter diesen Pfarrern und zugleich Notaren findet man im Laufe des XIV Jahrhunderts eine ansehnliche Anzahl von serbischen Staatsangehörigen katholischen Bekenntnisses. K. Jireček und M. Šufflay fassen dieses Element, dessen Vordringen in Dalmatien sie richtig bemerkten, als albanische Volksangehörige auf und sprechen von Albanern. Das trifft in manchen Fällen sicher zu, ebenso sicher ist es aber im allgemeinen unrichtig, da es unter ihnen auch reine Serben katholischen Bekenntnisses gab, was der Name Crnomir, des Bischofs von Sardes in der Nähe von Scutari im J. 1281, klar beweist. Mag es sich nun um Albaner oder Serben handeln, alle sind serbische Staatsangehörige und bei den meisten von ihnen bemerkt man, daß ihnen die serbokroatische Sprache weit mehr im Blute sitzt, als die lateinische oder das altromanische Idiom, welches in den Küstenstädten gesprochen wurde.

Im Zeitraum zwischen 1317 und 1360 trifft man auf Lastovo 5 solcher Priesternotare aus dem mittelalterlichen Serbien. Bei näherer Betrachtung zeichnen sich unter ihnen deutlich zwei Generationen ab, trotzdem zwischen ihnen zeitlich nur ein Abstand von etwa 20 Jahren liegt. Zur ersten Generation gehören zwei Priester namens Andreas, von denen der eine aus Drivasto, einem alten Bischofssitz in der Nähe von Scutari stammt. Der erste ist auf Lastovo dokumentarisch von 1317 — 1322 nachgewiesen, dürfte aber sowohl vor 1317, als auch noch nach 1322 im Amte gewesen sein. Der zweite ist als Notar im Amte von 1330—1336. Beide sind, sowohl was Schrift, als auch was fachmännisches Wissen in der Notariatsbranche anbelangt, Zöglinge und Angehörige eines längst verklungenen Zeitalters. Beide schreiben eine richtige karolingische Minuskel, die sonstwo in Europa schon längst der gothischen auf die karolingische Minuskel unvermittelt die gothische Kursive, wie man aus den Handschriften der erwähnten 5 Geistlichen ersieht.

Minuskel und der gothischen Kursive Platz gemacht hatte. Beim ersten Andreas kann man noch uralte Elemente beneventanischen Charakters feststellen, während er auf der anderen Seite in Bezug auf kleine Einzelheiten der Entwicklung in Europa vorgreift. Ebenso altertümlich muten beide in bezug auf die fachmännische Fassung der Urkunden an. Ihre Urkunde will und soll als Notariatsinstrument gelten, hat aber noch so viel von der einstigen Notitia an sich, daß sie bestenfalls als eine Übergangsform von der Notitia zum Notariatsinstrument angesehen werden kann.

Nach diesen zwei Serben versehen die Seelsorge und das Notariat ein Priester, gebürtig aus Dubrovnik (Andreas de Screгна) und ein Deutscher, Petrus, filius quondam Nicolai Theotonici. Erst nach diesen zweien findet man wieder drei serbische Staatsangehörige in rascher Folge nacheinander, einen Georgius, filius quondam Andree de Albania (1347 — 1348; wurde wahrscheinlich ein Opfer der Pest von 1348), einen Georgius de Scutaro (1350) und als letzten Georgius, filius quondam Georgii Clementis de Spasso (1354 — 1360). Vom ersten sind nur zwei, vom zweiten gar nur eine, dagegen vom dritten im ganzen 16 Urkunden erhalten. Diese letzten drei Serben bilden eine Gruppe, die zu den beiden Andreas in auffallendem Gegensatz steht. Alle drei schreiben eine fließende gothische Kursive, die in keiner Hinsicht der zeitgenössischen Kursive in Italien, Frankreich oder Deutschland nachsteht. Andererseits läßt ihre fachmännische Bildung nichts zu wünschen übrig. Sie fassen die Urkunden ganz in der Art geschulter italienischer Notare ab und stehen auch in dieser Hinsicht hinter westeuropäischem Bildungsgrad nicht zurück. Das meiste Interesse beansprucht der dritte Pfarrer - Notar, Georg von Spasso, weil er aus dem Inneren Serbiens stammt (Sv. Spas liegt unweit von Prizren auf dem Straßenknotenpunkt nach Skutari und war im XIV Jahrh. eine wichtige serbische Zollamtsstätte). In Bezug auf seine Schrift kann er sich mit den geübtesten Italienern messen, welche zu seiner Zeit in Dubrovnik Notariats- und Kanzlerdienste versehen, übertrifft aber minder geschulte Westeuropäer. Ebenso ist er im Notariatsfach gründlich ausgebildet und unterscheidet klar zwischen römischer und Beda - nischer (oder vielleicht byzantinischer) Indiktion, von denen er abwechselnd beide ganz richtig anwendet. Den einzigen Abbruch dieses ansprechenden Bildes bildet seine Unstetigkeit. Sein quecksilberiges Temperament läßt es nicht zu, daß er zwei Urkunden unter Anwendung gleicher Formeln abfassen würde, immer ist er auf Suche nach etwas Neuem, Besseren, natürlich erfolglos. Ebenso fängt er 7 von seinen 16 Urkunden in ungemein schön anmutender gothischen Minuskel zu schreiben an, aber die innere Unruhe ließ ihn keine einzige Urkunde in dieser Schrift zu Ende führen. Bei allen fällt er nach einigen Zeilen in seine gewöhnliche hastige Kursive zurück und alle sind im letzten Teile in lässiger Kursive geschrieben.

Von allen erwähnten Geistlichen kann man mit Recht annehmen, daß sie ihre Ausbildung zu Hause, in Serbien, bekommen haben, denn sonst würde man an ihnen fremde Einflüsse in Bezug auf Schrift und Fachkenntnisse konstatieren, was keineswegs der Fall ist. Die Bildungszeit der ersten zwei Geistlichen fällt etwa ins letzte Viertel des XIII Jahrhunderts, während die letzten drei schon dem ersten Viertel des XIV Jahrh. angehören und Zeitgenossen der größten Machtentfaltung Serbiens im Mittelalter sind. Da diese Geistlichen ihrer Bildung nach wichtige und vollwertige Beweise des Kulturgrades ihrer Heimat sind, ist es verblüffend festzustellen, was für einen schnellen Aufschwung in kultureller Hinsicht Serbien in der ersten Hälfte des XIV Jahrhunderts nahm. Während das Niveau der Geistlichkeit um die Jahrhundertwende, also etwa in der ersten Hälfte der Regierungszeit König Milutins, noch um 1 oder 1½ Jahrhundert hinter dem Bildungsgrad von Westeuropa zurückstand, holte das Land in einigen kurzen Jahrzehnten den kulturellen Rückstand völlig ein. Dabei wurde ein westeuropäisches Entwicklungsstadium einfach übersprungen, denn wir besitzen keinen Intellektuellen aus dem mittelalterlichen Serbien, der in reiner gothischer Minuskel geschrieben hätte. In Serbien folgt